

УДК 82.0+801.7

В.М. Саўчанка

Структурныя асаблівасці абзацаў у літаратурна-мастацкім тэксце

Праблема вызначэння структуры абзаца і аналізу функцыянавання розных камбінацый яго структурных элементаў па сутнасці двухбаковая. З аднаго боку, абзац з'яўляецца спецыфічным элементам сінтаксісу, сэнсава арганізаваным пэўнай мікратэмай (у гэтых адносінах абзац можна параўнаць са сказам, тым больш што сінтаксічная сувязь паміж абзацамі нагадвае сінтаксічную сувязь паміж асобнымі сказамі). З другога боку, літаратурна-мастацкая, бо абзац выступае і як выразная кампазіцыйная адзінка тэксту, таму прыяныпы абзацавання могуць быць найбольш адметнымі

паказчыкамі ступені падрабязнасці або абагульненасці пададзенага матэрыялу, суіснавання экспліцытнасці і імпліцытнасці, а значыць, і паказчыкамі індывідуальнай творчай манеры пісьменніка.

У беларускім мовазнаўстве абзац вывучаны зусім слаба. Так, у «Слоўніку лінгвістычных тэрмінаў» П.У. Сцяцко, М.Ф. Гуліцкага і Л.А. Антанюк прапануюцца наступныя азначэнні абзаца: «1) водступ управа ў пачатку радка друкаванага ці пісьмовага тэксту; чырвоны радок; 2) частка друкаванага ці рукапіснага тэксту ад аднаго чырвонага радка да другога, якая складаецца з аднаго ці некалькіх сказаў і характарызуецца адзінствам і адноснай закончанасцю зместу» [1]. Паводле М.Я. Цікоцкага, абзац – «семантыка-стылістычная катэгорыя, якая не мае сваёй спецыфічнай граматычнай формы» [2], Л.І. Бурак называе абзацам частку тэксту «ад аднаго чырвонага радка да другога, у якую ўваходзіць адзін ці некалькі сказаў, звязаных адзінствам і адноснай закончанасцю агульнага зместу» [3].

Такім чынам, у большасці азначэнняў абзаца ўлічваецца яго тэкставае афармленне (водступ у пачатку радка) і кампазіцыйна-сэнсавая роля (складаецца з аднаго або некалькіх сказаў, цесна звязаны са звышфразавымі адзінствамі). Г.Н. Ключаў прапануе прызнаць абзац «асобай тэкстава-сіntaxічнай звышсказавай адзінкай» [4]. У «Слоўніку-даведніку асноўных лінгвастылістычных і тэксталагічных тэрмінаў» М.В. Абабуркі знаходзім трэцяе, сугучнае з характарыстыкай абзаца паводле Т.І. Сільман [5] значэнне тэрміна – «састаўны кампанент тэксту, адпаведны адной мікратэме. Семантыка-стылістычная катэгорыя, не мае пэўнай граматычнай формы, з'яўляецца разнавіднасцю звышфразавых адзінстваў» [6]. Аналізуючы абзац, мы будзем мець на ўвазе яго як пэўную семантыка-стылістычную катэгорыю, як разнавіднасць звышфразавых адзінстваў.

Ідэальны абзац характарызуюць тры структурныя элементы: **абзацны зачын (дэтэрмінант), асноўная фраза, тлумачальная (каментарная) частка**. Калі ў навуковым і афіцыйна-справавым стылях спецыфіка пабудовы абзаца заключаецца ў абавязковай паслядоўнай спалучальнасці ўсіх трох названых будаўнічых адзінак, то ў мастацкім стылі суадносіны будаўнічых элементаў абзаца падпарадкаваны мэтавай устаноўцы пісьменніка, ідэйна-тэматычнай накіраванасці твора, нават у нейкай ступені ўяўленню абзаца як пэўнай стылістычнай фігуры, здольнай (часта пры адначасовым спалучэнні з іншымі сродкамі павышэння вобразнасці) аказваць уплыў на ўспрыманне тэксту рэцыпіентам. Нетыповасць абзацавання літаратурна-мастацкага тэксту знаходзіць сваё выражэнне не толькі ў адметнай сіntaxічнай сувязі, але і ў нестандартнай арганізацыі структурных кампанентаў. Адначасовае абзацнае злучэнне дэтэрмінанта, асноўнай фразы і каментарнай часткі, уласцівае для тыповага абзаца, надае мікратэксту адценне паслядоўнасці, паўнаты і адноснай завершанасці выказвання.

Аднаго разу Гусоўскаму востра захацелася ўбачыць Строццы. Ён адшукаў той дом, ды ў паўпустых пакоях і за разьблёнымі дзвярыма ў канцы анфілады не было ні душы. На сухім дне келіха ляжала нежывая муха. Свечкі даўно дагарэлі, і скразняк варушыў на пыльным сталe спісаныя аркушы. Ён узяў адзін з іх сабе на ўспамін, але потым перадумаў і, паклаўшы яго назад, прыціснуў аркушы кандэлябрам. Яму хацелася верыць, што гаспадар гэтага пакоя яшчэ вернецца... (У. Арлоў. Дзень, калі ўпала страла).

У працытаваным абзацы выразна вылучаюцца абзацны зачын, выражаны дэтэрмінантам «аднаго разу», абзацная фраза («Гусоўскаму востра захацелася ўбачыць Строццы») і каментарная частка (наступная пасля першай фразы частка абзаца). Дэтэрмінант, з'яўляючыся акалічнасцю часу, канцэнтруе ўвагу на пэўным моманце жыцця героя, у нейкай ступені нават вызначае

апавадальны тыл маўлення ў абзацы. Абзацная фраза развівае думку аўтара, канкрэтызуючы асобу і дзеянні, вакол якіх разгортваюцца падзеі ў час, акрэслены абзацным дэтэрмінантам. Каментарная частка ўтрымлівае больш падрабязнае апаваданне пра падзеі, выкліканыя жаданнем героя твора, але не змяняе (што бывае звычайна) ні часу, ні прадмета гутаркі, зададзеных у абзацным зачыне і абзацнай фразе. Такім чынам, элементарна ствараюцца як мікравобразы, так і макравобразы. Вылучэнне трох структурных элементаў зусім не суправаджаецца абавязковым спалучэннем у абзацы некалькіх сказаў. Сэнсава-структурнае аб'яднанне на аснове прадметна-тэматычнага адзінства, злучэнне праспекцыйна-рэтраспекцыйных суадносін сцвярджае звышфразавы характар абзаца нават у выпадку яго супадзення са сказам:

Усю ноч Ганна праляжала як нежывая (І. Мележ. Подых навалніцы);

У той майскі дзень на пясчаным адхоне, пад той самай грушай, якой канчаўся цяпер Кагутоў надзел, сядзела чародка дзяцей – тры хлапчкі і дзяўчынка (У. Караткевіч. Каласы пад сярпом тваім);

У вячэрні час на схіле лета заўсёды востра пахнуць палыны (І. Навуменка. Вецер у соснах);

Ад мамы я выправіўся да Хведзькі – з вінтоўкай, ягонай вінтоўкай, пры лоўным партызанскім парадзе (А. Адамовіч. Хатынская аповесць);

А трэцій гадзіне ад усходу сонца Валодша і ваявода Віславус прымалі ў княжай палаце паслоў з Герцыкі (У. Арлоў. Дзень, калі ўпала страпа).

У адзначаных выпадках вылучэнне структурных элементаў абзаца сітуацыйнае – залежыць ад таго, які сказ (просты ці складаны, развіты ці неразвіты, ускладнены ці няўскладнены) аформлены ў асобны абзац. У **простым развітым няўскладненым сказе** вылучаецца ў якасці абзацнага зачыну дэтэрмінант (выдзеленая частка) і абзацная фраза (падкрэсленая частка). У **складаным**, а таксама ў **простым ускладненым сказе** маюць месца ўсе астатнія структурныя элементы (нявыдзеленыя часткі ў працытаваных прыкладах), каментарную частку пры гэтым складаюць адасобленыя члены сказа або даданыя часткі складанага сказа.

У афіцыйна-справавым, навуковым тэкстах каментарны элемент рэгулярны і выконвае адпаведна распараджальную, канстатацыйную, інфармацыйную і навучальную функцыі. У тэкстах мастацкай літаратуры каментарная частка не абавязковая. Яе наяўнасць або адсутнасць вызначаецца многімі як інтралінгвістычнымі, так і экстралінгвістычнымі фактарамі, і ў першую чаргу мэтавай устаноўкай пісьменніка, яго схільнасцю да экспліцытнага або імпліцытнага выражэння думкі. Наяўнасць каментарнай часткі, з аднаго боку, выражае імкненне да найбольш рэальнага паказу падзей (як у прыведзеным прыкладзе) і, з другога боку, дае аўтару магчымасць выказаць сваё меркаванне. Адсутнасць каментарнай часткі мае важную імпліцытнасць: пісьменнік не толькі прапаноўвае чытачу «дамаляваць» мастацкую дэталю, але і запрашае паразважаць над яе сэнсам. Ствараецца адначасовае ўражанне недагаворанасці і імкнення пранікнуць у сутнасць. Такое (часта падсвядомае) імкненне накіроўвае на хуткае, суцэльнае ўспрыняцце макратэксту. Таму творы, у якіх аддаецца перавага абзацам без каментарнай часткі, хоць і чытаюцца лёгка, але ўспрымаюцца цэласна, сур'ёзна (У. Караткевіч, Я. Брыль, І. Мележ, М. Гамолка). Схільнасць да ўжывання каментарнай часткі некалькі абмяжоўвае імпліцытнасць (або пісьменнік выкарыстоўвае іншыя сродкі для яе выражэння), таму найбольш уласціва творам, прысвечаным эпахальным падзеям, або творам, у якіх двухсэнсавасць непажаданая (В. Быкаў, В. Казько, І. Чыгрынаў).

Імкненне да неаднастайнай структуры абзацаў таксама прадыхтавана тэматыкай і праблематыкай твора, тыпам маўлення. Шматлікія сюжэтныя лініі,

узаемапераходы ад аднаго тыпу маўлення да другога, а таксама перапляценне тыпаў маўлення ствараюць атмосферу для суіснавання абзацаў рознай структуры. Таму, нават незалежна ад схільнасці пісьменніка, узнікае неабходнасць спалучэння арганізаваных па-рознаму абзацаў.

Сустрэкаюцца выпадкі, калі ў асобны абзац афармляюцца аднастайныя неразвітыя сказы або адбываецца вылучэнне ў абзац парцэляваных слоў, словазлучэнняў ці сказаў, пра што сведчаць прыклады, узятыя з твораў У. Караткевіча:

І зноў калоціць машыну па дарозе Езна – Альшаны.

Калі гэта можна, вядома, назваць дарогай (Чорны замак Альшанскі);

Маі абяцаў спакойнае лета, добрую восень, сытую зіму, і мала хто з мужыкоў не благаслаўляў яго.

Акрамя, мабыць, мяне (Тамсама);

Я павінен адпомсціць, калі гэта толькі магчыма. Так, адпомсціць, хаця ніколі не быў помслівы. Адпомсціць не толькі поўнай мерай, але й стократ.

Каб ён ці яны здрыгануліся ад жаху, перш чым сыдзе на іх апошняе Невядомае, апошняе Нішто.

Бо гэта тое, што адбылося і адбываецца, – гэта ўжо занадта. Мы яшчэ пазмагаемся. Мы яшчэ павалтузімся (Тамсама);

Радзіма.

Родная зямля.

Беларусь (Каласы пад сярпом тваім).

Пры такім вылучэнні абзацаў заўважаюцца асаблівасці іх структуры: пры афармленні ў асобны абзац зачын і абзацная фраза супадаюць; у парцэляваных абзацах адсутнічае і зачын, і абзацная фраза, што не з'яўляецца нечаканым: парцэляваныя абзацы працягваюць раскрыццё сэнсу папярэдняга абзаца, гэта значыць яны складаюцца толькі з тлумачальнай часткі. Усе парцэляваныя абзацы вылучаюцца толькі з пэўнай стылістычнай мэтай, а семантычна і структурна іх можна аб'яднаць з папярэднімі непарцэляванымі абзацамі, уключыўшы ў каментарную частку.

Парцэляванае абзацаванне выступае ў якасці тонкага псіхалагічнага прыёму: пісьменнік такім чынам дасягае максімальнага пагаднення з рэцыпіентам, бо абзацаванне яшчэ канчаткова не аформленых і не выказаных думак не толькі сцвярджае істотнасць выказанай інфармацыі, не проста стварае ў чытача ўражанне самастойнага асэнсавання інфармацыі, але і эмацыянальна падкрэслівае душэўны стан героя (адпаведна – адчай, сумненні, прага змагання, упэўненасць у перамозе, адначасовае захалпенне роднай краінай і боль за яе). Нестандартная арганізацыя тэксту дапамагае пісьменніку пранікнуць у думкі свайго героя, запрасіць чытача на імгненне пажыць не сваім, а ўяўным жыццём.

У сукупнасці з абзацаваннем парцэляцыя эфектыўна ўплывае на павышэнне вартасці літаратурна-мастацкага тэксту, бо дазваляе бачыць нетыповае ў тыловым, перабльтваючы імкненне да аб'ектыўнага бачання і суб'ектыўны падыход, рэальнасць і жаданне, адкрытае выказванне і патаемную думку.

Адметнасць структурна-сіntaxічнай спалучальнасці назіраецца пры дыялагічным абзацаванні. З аднаго боку, абзац з'яўляецца фармальным сродкам размежавання рэплік дзейных асоб, аднак абзацаваныя рэплікі нібы ўзнаўляюць гутарку, ствараючы ўражанне жывой размовы, у той час як неабзацаваныя маюць эфект уяўнасці і звычайна выкарыстоўваюцца пры перадачы размовы персанажа з самім сабой, з выдуманым героем, урэшце, пры перадачы размовы, што мела месца ў мінулым. Таму, з другога боку, дыялагічнае абзацаванне ўплывае на ўзмацненне экспрэсіўнай афарбаванасці твора і выступае адным са сродкаў стварэння мастацкасці.

У той час як асобнае афармленне маналогі лагічна прадугледжвае наяўнасць усіх трох будаўнічых элементаў абзаца, дыялагічнае маўленне ілюструе самае нестандартнае аб'яднанне абзацнага дэтэрмінанта, асноўнай фразы і каментарнай часткі. На структурную арганізацыю рэплікі ўплывае шэраг інтралінгвістычных і экстралінгвістычных фактараў, прычым рэпліка выступае не толькі як важны сродак характарыстыкі персанажа, але і як неад'емны элемент фарміравання праспекцыйна-рэтраспекцыйных суадносін, мікра- і макратэксту, кагезіі і кантынуму. Прааналізуем два прыклады дыялагічнага абзацавання з класічных твораў беларускай мастацкай літаратуры:

I. Ганне не хацелася спрэчкі: прыйшла пасядзець сярод сваіх, адпачыць ад працы, ад нямілай карчоўскай прагнасці.

– *Жыць, канешне, трэба з нечаго, – разважна, для прыліку, адказала яна мачысе. – А толькі, мамо, шчасце не ў адном багаці...*

– *Хто ж кажа, Ганно. Я толькі – што пра гаспадарку думаць трэба. Як жыць будзеш, думаць трэба!..*

– *Як е ў чалавека шчасце, мамо, так і гаспадарка значыць нешто. А як няма – які толк са ўсяго!..*

– *Яно, канешне, і без шчасця – не соладко! Але як есці не будзе чаго, як зубы на паліцу палажыць прыйдзеца, дак от будзе шчасце (І. Мележ. Подых навальніцы).*

II. У руцэ пана Цабы пагойдваўся жоўты збанок, падвязаны за шыюк вярочкай. Сівы цікнуў у яго раз, другі раз і, нічога не ўбачыўшы, спытаўся:

– *Што там?*

– *Рыба, – адказаў настаўнік. – Не пашанцавала мне сёння, пане Даніла Малец, аднаго толькі акунька ашукаў.*

– *А чаму ж у торбе поўна?*

– *У торбе? Там сон руўнеж рыбы.*

– *А вы кажаце – толькі адну злавіль.*

– *Ну адну. А гэтыя купіў.*

– *Дзе купілі?*

– *Дзе? У склепе, ктуры называ сен Немэн. Ха, ха, ха!.. Не, злавіў усе, пане Малец, толькі адну нясу жывую.*

– *А чаму вы ілжаце?*

– *А што, ты ніколі не ілжэш?*

– *Ыгы.*

– *Бачыў ты яго – ыгы. Ну, што ж, пане Малец, я табе за гэта ксёнжку дам, калі ты прыйдзеш у школу. З цацкамі (Я. Брыль. Сірочы хлеб).*

Працытаваныя прыклады дыялагічнага маўлення адрозніваюцца не толькі тэмай, але і спосабам арганізацыі гутаркі: у першым выпадку ілюструецца гаворка на зададзеную тэму, у другім прапануецца пытална-адказавая форма маўлення. Тэматычная накіраванасць дыялогу (I) акрэслена ў абзацным дэтэрмінанце першай рэплікі (*жыць*), развіта абзацнай фразай (*канешне, трэба з нечаго*), растлумачана ў наступнай каментарнай частцы (*А толькі, мамо, шчасце не ў адном багаці*). У астатніх рэпліках дэтэрмінанты адсутнічаюць, што стварае ўражанне жывой гаворкі: тэма ўжо акрэслена, і няма сэнсу паўтараць яе ў кожнай рэпліцы.

Пытална-адказавая форма (II) арыентуе на абсалютна нетыповае спалучэнне структурных кампанентаў абзаца. Нават у першай рэпліцы нельга выразна вылучыць дэтэрмінант. Цесная ўзаемасувязь паміж пытаннем і адказам, з аднаго боку, і магчымасць кожным наступным пытаннем змяніць тэму гутаркі, з другога боку, апраўдваюць і адначасовае сінтэзаваанне ў кароткай рэпліцы дэтэрмінанта, асноўнай фразы і каментарнай часткі (*Рыба. Не пашанцавала мне сёння, пане Даніла Малец, аднаго толькі акунька ашукаў*;

У торбе? Там сон руўнеж рыбы), і магчымасць функцыянавання толькі аднаго з элементаў – абзацнай фразы ці каментарнай часткі (*Што там?; Дзе купілі?; Ўзгы*).

І гаворка на зададзены тэму, і пытална-адказавая форма маўлення прапануюць існаванне пазадыялогавых элементаў – слоў аўтара. Аўтарскія заўвагі эмацыянальна афарбоўваюць выказванне, узмацняюць яго сэнс, удакладняюць абставіны, пры якіх адбываецца маўленне. Усё гэта дае падставы ўмоўна ўключаць словы аўтара ў каментарную частку.

Аналіз прынцыпаў спалучальнасці і функцыянавання асобных структурных элементаў абзаца прыводзіць да лагічнага выяўлення асаблівасцей літаратурна-мастацкага абзацавання ў параўнанні з абзацаваннем навуковых і афіцыйна-справавых тэкстаў [7, 8]:

- свабодная арганізацыя будаўнічых адзінак;
- непаслядоўнае супадзенне са складаным сінтаксічным цэлым; больш за тое, такое супадзенне ў мастацкім стылі бывае не вельмі часта, больш распаўсюджана ў залежнасці ад ідыястылю ўключэнне ў адно складанае сінтаксічнае цэлае некалькіх абзацаў ці ў адзін абзац некалькіх складаных сінтаксічных цэлых;
- магчымасць парцэляванага абзацавання;
- дыялагічнае абзацаванне ўжо само па сабе, без дадатковага моўнага афармлення, стварае ўражанне жывога маўлення і ўплывае на лёгкае ўспрыняцце тэксту. Абзацаванае афармленне кожнай рэплікі заўсёды нібы разраджае апавядальна-апісальную атмасферу, уносіць у паведамленне экспрэсіўна аформлены элемент пацвярджэння папярэдняй ці наступнай інфармацыі. Увогуле, дыялагічнае абзацаванне выступае ў якасці найлепшага спосаба выражэння праспекцыйна-рэтраспекцыйных суадносін, кагезіі і кантынуму;
- у мастацкім тэксце абзацаванне з'яўляецца не толькі своеасаблівым знакам прыпынку, але і адным з элементаў псіхалагічнага ўздзеяння на рэцыпіента, адметнай стылістычнай фігурай.

ЛІТАРАТУРА

1. **Сцяцко, П.У.** Слоўнік лінгвістычных тэрмінаў / П.У. Сцяцко, М.Ф. Гуліцкі, Л.А. Антанюк. – Мн.: Вышэйшая школа, 1990. – С. 5.
2. **Цікоці, М.Я.** Стылістыка тэксту / М.Я. Цікоці. – Мн.: Беларуская навука, 2002. – С. 18.
3. **Бурак, Л.І.** Сучасная беларуская мова. Сінтаксіс. Пунктуацыя / Л.І. Бурак. – Мн.: Універсітэцкае, 1987. – С. 302.
4. **Клюсаў, Г.Н.** Асновы і нормы сучаснай беларускай пунктуацыі / Г.Н. Клюсаў. – Гродна: ГрДУ імя Я. Купалы, 1993. – С. 236.
5. **Сильман, Т.И.** Проблемы синтаксической стилистики (на материале немецкой прозы) / Т.И. Сильман // Ученые записки ЛПИ им. А.И. Герцена. – Л.: Просвещение, 1967. – Т. 315. – С. 107.
6. **Абабурка, М.В.** Слоўнік-даведнік асноўных лінгвастылістычных і тэксталагічных тэрмінаў / М.В. Абабурка. – Магілёў: МДУ імя А.А. Куляшова, 1998. – С. 3.
7. **Мосальская, О.И.** Грамматика текста / О.И. Мосальская. – М.: Высшая школа, 1981. – С. 84–85.
8. **Серкова, Н.И.** Абзац в художественной литературе / Н.И. Серкова. – Хабаровск: Хабаровский гос. пед. институт, 1985. – С. 5.

S U M M A R Y

The article tells about the correlation of structural peculiarities of a paragraph with a stylistic system of the literary language and with an individual creative style of a writer as well.

Поступила в редакцию 26.01.2007